

Den arkitektoniska synbilden

Kan vi lita på våra upplevelser av arkitektur? Är det meningsfullt att diskutera gestaltungsfrågor i termer av rätt och fel? Hur trovärdiga är uttalanden om arkitektonisk kvalitet? Det är nyckelfrågor i denna artikel. Att se arkitektur, formgivning och stadsbyggnad som konst förutsätter både ett synsätt och ett skolat omdöme. Det måste finnas någon form av utgångspunkt för kvalitetsbedömningen för att man skall kunna urskilja förebildliga lösningar på designproblem. *Den arkitektoniska synbilden* handlar om hur vi blir medvetna om estetisk kvalitet i miljön, formulerar värdeomdömen och använder begrepp i samtalen om arkitektonisk kvalitet. Det är ett slags synliggörande av miljön. Att kunna peka ut god arkitektur är för mig dels en fråga om att kunna urskilja belysande exempel, dels förmåga att tolka tecken på kvalitet och dels ett fysiskt miljöskapande i samhället. I denna mening kan kvalitet framträda både som begrepp och som värde, egenskaper eller sinnliga upplevelser av byggnadsverk ritade av yrkesutövande arkitekter.

Synbild och synvinkel

Den arkitektoniska synbildens brokiga mångfald av intryck och upplevelser måste ordnas i mönster och begrepp för att bli meningsfull. Synbilden växer fram ur en kombination av *inre* och *yttre* faktorer (Andersson och Furberg, 1984). Exempel på inre faktorer är förhandsinformation om de miljöer som studeras liksom förekomsten av arkitekturideal och yrkestraditioner. Det är faktorer som påverkar omvandlingen av synintryck till upplevelser av byggnadsverk.

I det fall som synbilden beror på min plats i det urbana rummet är upplevelsen styrd av yttre faktorer. Om jag sedan väljer att gå runt byggnadsverken förändras successivt synbilden med mitt geografiska läge. Rörelsen i rummet leder till nya synintryck som delvis förändrar mitt sätt att se och uppleva arkitektur. Jag får helt enkelt nya synvinklar. Dessa perspektivförskjutningar åstadkoms genom yttre faktorer. Men synbilden påverkas även av det sätt som jag färdas på. Så är det t.ex. en väsentlig skillnad mellan att gå runt ett byggnadsverk och att åka tåg genom ett industrilandskap. Det är min rörelse i det urbana rummet som i båda fallen gör det möjligt för mig att se och uppfatta nya tecken på arkitektonisk kvalitet i miljön.

När synbilden beror på inre faktorer är den färgad av förhandsinformation och föreställningar om arkitektur.

Den som utbildar sig till arkitekt blir inskolad i en yrkeskultur, som färgar av sig på synbilden. Det tränade ögat lär sig se tecken på arkitektonisk kvalitet via övning och skolning i en tradition. På motsvarande sätt kan tillgång till ny information resultera i att jag omvärderar etablerade tecken på arkitektonisk kvalitet i miljön och upplever nya konstruktiva element som god gestaltning. Om jag får reda på att kontors- och industribyggnaden framför mig har ritats av en välkänd arkitekt och blivit prisbelönad så granskar jag utformningen extra noga. Det är exempel på hur inre faktorer kan leda till perspektivförskjutningar och förändringar av synbilden. Jag kommer att leta efter skälen till priset i gestaltningen. Också detta är en inre faktor som i hög grad påverkar mitt sätt att uppfatta och kvalitetsbedöma byggnadsverk.

Diskussionen visar att den arkitektoniska synbilden är ett dynamiskt begrepp som innehåller moment av föränderlighet, vilket rimligtvis bör leda till återkommande omprövningar och stimulera till debatt om formgivning, arkitektur och stadsbyggnad. Synbilden handlar inte bara om vad jag ser som tecken på arkitektonisk kvalitet utan påverkar också min förmåga att urskilja fenomen i miljön och tolka sinnesupplevelser som kvalitet. Jag ser alltid arkitektur utifrån en eller flera synvinklar, även om byggnadsverken i sig alltid är öppna för varierande tolkningar. Det är synbilden som avgör vad som är relevanta tolkningar – hur jag bör uppfatta estetiska fenomen i miljön för att kunna ställa meningsfulla frågor om arkitektonisk kvalitet. I denna mening är synbilden ett redskap som hjälper mig att uppfatta en byggd miljö som uttryck för god gestaltning av byggnadsverk.

En dispyt om den arkitektoniska synbildens sanningshalt måste rimligtvis handla om pålitligheten i våra sinnesförmågor (Ulf Linde, 1984). Argumentationen tillämpad på arkitektur kan t.ex. låta så här:

Ni misstar Er min vän. Jag är övertygad om att synbilden inte har den grund som Ni tror. Ni påstår att fotografiet är normgivande för hur människor ser och bedömer arkitekturverk. I så fall bör Ni betänka kamerans historia. Kameran är en maskin som konstruerades på 1800-talet. Dess mekanism är helt och hållet byggd på centralperspektivet, en projektion som uppfanns av italienarna på 1400-talet. Det finns således en konstruktion med ett idéinnehåll som påverkar synbilden. Om Ni tror att kameran är ett sanningsvitne för hur människor uppfattar arkitekturverk, då tror Ni

också på Alberti som Gud. Hur man än vänder och vrider på saken, ligger det en mänsklig uppfinning mellan Er och det sätt Ni ser på arkitekturverk. Ni tar ändå upp ett måttband och börjar mäta för att överbekänna mig om synbildens sanningshalt, men även den metoden är en mänsklig uppfinning. Som Ni ser måste Ni alltid gå via något för att visa på likheter. Ni kan aldrig gå direkt till arkitekturverket, och bara till detta föremål, för att avgöra om synbilden är sann eller falsk. Ni är offer för vidskepelse om Ni tror annat. Ni har förväxlat synintrycken med upplevelsen av det Ni ser om arkitekturverk.

Och så fortsätter diskussionen om ögat som sanningsvittne:

Ni är envis och hävdar att synbilden är identisk med verklighetens byggnadsverk. Ni påstår att ögat ser arkitektur i tre dimensioner: längd, bredd och höjd. Detta är emellertid en kunskapsteoretisk omöjlighet. Om Ni inte tror mej så ber jag Er att göra följande experiment. Håll enda handen för ögat och säg om Ni ser byggnadsverket framför Er som längd, bredd och höjd. Ni påstår att så är fallet. Nåväl, tag bort handen från ögat. Vill Ni nu göra gällande att synbildens byggnadsverk har sex dimensioner. Svaret blir nej. Ni har med detta enkla kunskapsteoretiska experiment som grund till slut tvingats inse att synbildens arkitektur inte är identisk med verklighetens byggnadsverk. Uppenbarligen ser Ni arkitektur genom ett filter av föreställningar och begrepp, ett filter som färgar av sig på såväl synbilden som Er tolkning av verkligheten i meningsfulla dimensioner.

Nyckelaspekt i dispyten är relationen mellan kritikern, föremålet och observationsförmågan. I bakgrunden finns en grundläggande misstänksamhet mot de iakttagelser som baseras på betraktarens sinneserfarenheter – i detta fall synsinnen. Omdömen om byggnadsverk som hänför sig till hur de framträder för våra sinnen, vad kvalitet är, hur vi ser och uppfattar estetiska värden, har inte samma vetenskapliga status som mätdata. Den direkta observationen ses som subjektiv, ovetenskaplig, tillfällig och styrd av individuella åsikter. I stället för att lita till våra sinnen och systematiskt träna vår iakttagelseförmåga har forskningen utvecklat mätinstrument och fotografiska metoder i syfte att skapa en kontrollerbar dokumentation av fenomen och föremål i vår omgivning. Den arkitektoniska synbilden är utsatt

för vetenskapligt tvivel. Mätdata från instrument ses som mer trovärdiga än de sinnesdata som erhålls genom direkt observation och reflektion. Ju större trovärdighet som tillskrivs mätdata, desto mer suspekt framstår också personliga iakttagelser. Inte ens det tränade ögats förmåga att fälla säkra arkitekturomdömen framstår i detta perspektiv som en trovärdig källa till kunskap. Det är en besvärande problematik, gemensam för alla som arbetar med arkitektur, formgivning och stadsbyggnad.

Synbild och sinnlighet

Arkitektur handlar om gestaltning och estetisk organisation av rum. Estetiken är en begreppslig uppfinning från 1700-talet. Det var då den individuella konstnären började uppträda på scenen. 1700-talets förändrade världsbild medförde en total omvärdering av vårt förhållande till konstbegreppet, till sättet att definiera och värdera konstnärligt utformade produkter. Omvärderingen formuleras först av Baumgarten och sedan av Kant som tillsammans med de tyska idealisterna gav estetiken dess klassiska utformning.

Den tyske filosofen Alexander G. Baumgarten (1714–62) är en intressant figur i sammanhanget. Vid sin död 1762 upprätthöll han filosofiprofessuren i Frankfurt an der Oder. Baumgarten var en mycket mångsidig forskare och publicerade arbeten inom flera kunskapsfält, men det är som uttolkare av estetiken han har blivit känd för eftervärlden. Enligt Ewa Jeanette Emt har Baumgarten, förutom den rent terminologiska insatsen, haft betydelse för den moderna estetikens uppkomst och utveckling på flera sätt (Emt, 1996). Det är särskilt två aspekter jag vill framhålla:

För det första bör idén att avgränsa estetiken som en självständig filosofisk disciplin ses som en innovativ och kreativ begreppslig uppfinning, även om de nyckelaspekter som Baumgarten utnyttjar för att genomföra avgränsningen kan ifrågasättas. Det centrala är dock föreställningen om estetiken som ett självständigt område för vetenskaplig kunskapsbildning.

För det andra filosoferade Baumgarten på ett fritt sätt om det sköna natur och dess påverkan på människor. Han förhöll sig ingalunda strikt till sin egen definition av estetik som en lära om sinneskunskap. Det är för övrigt en definition som bara delvis sammanfaller med idag aktuella ämnesbeskrivningar.

Idén om estetik som en självständig akademisk disciplin innehåller en föreställning om kunskapsmålet. Baumgartens estetiska uppfattning styrs av rationalisti-

ska utgångspunkter med definitioner och logiska härledningar. Estetikens syfte framställs som ett utforskande av den på sinnesförmåelser baserade kunskapen om världen. Baumgarten ser sinnliga erfarenheter som en autonom kunskapsform, styrd av sina egna principer. Estetikens uppgift blir då att försöka fastställa regler för människors sinnesförmåelser, en bestämning som delvis finns kvar i definitionen av estetik som "en vetenskap om sinnlighetens principer".

Morris Weitz har en avvikande uppfattning (Weitz, 1996). Enligt Weitz är estetikens främsta uppgift att belysa konstbegreppet – inte att sträva efter definitioner och teorier om konst. Avsikten är att beskriva villkoren för konstbegreppets "rätta" användning. Konstbegreppet innehåller både en beskrivande dimension ("detta är arkitektur") och en värderande dimension ("detta är *god* arkitektur"). Utifrån Weitz uppfattning blir sökandet efter kriterier för igenkännande av arkitektonisk kvalitet ett centralt mål för kunskapsproduktionen inom estetikens.

Konstnärligt utformade miljöer är sammanbundna med mänsklig skicklighet, tradition, uppfinningsrikedom, originalitet och skaparglädje. Det sinnliga i konstupplevelsen verkar sitta i miljöns konstruktiva element och kan därför uppfattas som direkt länkade till bebyggelsens struktur, form, färg, skala och materialbehandling. Uppenbarligen finns det något som framkallar sådana upplevelser av estetisk kvalitet.

Baumgarten ville påvisa att det i våra sinnesförmåelser finns ett moment som skulle kunna kallas "sanningens minut", vilket representerar ett sökande efter en ren och oförvanskad konstupplevelse. Det sköna fick inta denna roll hos Baumgarten. Estetiken blir enligt detta synsätt en vetenskap om fullkommandet av förmåelser för att nå kunskap om vad som behagar eller misshagar våra sinnen.

Den som formulerar konstkritiska värdeomdömen utövar smak. För Baumgarten är det en verksamhet som fordrar tydliga och klara föreställningar om principerna för människors konstupplevelse. Det är alltså inte en fråga om att rättfärdiga kritikers smakutövning, utan ett sätt att förklara och bestämma sammanhanget för konstkritiska omdömen.

Estetiska upplevelser och deras grund har många dimensioner och möjliga infallsvinklar. Baumgartens hänvisning till konst som resultat av sinnesförmåelser speglar ett grundläggande filosofiskt problemkomplex – distinktionen mellan sken och verklighet. Baumgarten lyckas inte fullborda sitt program för este-

tiken. Enligt Ewa Jeanette Emt skall man dock inte av detta skäl fränkänna Baumgarten hans betydelse för den moderna estetikens tillblivelse. En innovativ idé blir inte mindre nyskapande bara för att upphovsmannen själv aldrig fullt ut lyckas förverkliga den i praktiken. Baumgartens viktigaste insats var införandet av estetik som ett självständigt ämne för kunskapsbildning. Hans estetiska doktrin har däremot haft ett begränsat inflytande över utvecklingen. Det är åtminstone så som Emt tolkar den akademiska kunskapsbildningen inom estetikens vid universiteten.

Jag anser att idén om konsten som en källa till *sinnlig kunskap* om det sköna är relevant för diskussionen om arkitektonisk kvalitet som teori och praktik. På motsvarande sätt är föreställningen om estetik och dess relation till sinnesförmåelser, som ett autonomt område, ett viktigt bidrag till kunskapsbildningen. Baumgartens idé är inte begränsad till ett sökande efter sinnesförmåelsernas principer – det skönas natur och konstupplevelsens konventioner – utan berör hela vår förmåga att uppfatta och föreställa oss bakomliggande mönster. Synbilden får mening genom att våra iakttagelser ordnas i någon form av principer.

Synbild och verklighet

Den arkitektoniska synbildens sanningshalt är inte självklar. Vad är det egentligen som gör att vi upplever och bedömer byggnadsverk i termer av arkitektonisk kvalitet? En klassiskt motsättning finns i föreställningen om kvalitet som antingen egenskaper hos föremål eller värden som betraktaren tillskriver objekt.

Distinktionen mellan sken och verklighet tar fasta på skillnaden mellan hur föremål framträder för människor och deras bakomliggande existens (Russel, 1985). Då kan arkitektonisk kvalitet ses som ett "sken" – inte en egenskap knuten till byggnadsverk och deras utformning. Man kan också ta ett steg till och uppfatta konstruktiva element i miljön som tecken på kvalitet, tecken som i sin tur framkallar sinnesförmåelser hos människor. Är arkitektonisk kvalitet en egenskap hos föremål eller rör det sig bara om föreställningar i människors medvetande som sedan tillskrivs konstgjorda ting? Frågan kompliceras av att det inte finns några rena konstupplevelser och oförvanskade sinnen. Våra synintryck påverkas av hur vi uppfattar miljör och på vilket sätt vi ser dem som estetiska objekt. Den arkitektoniska synbilden innehåller emellertid alltid ett synsätt, omedvetet eller medvetet artikulat som program, tradition eller ideal.

Problematiken har betydelse för diskussionen om vad som kännetecknar god arkitektur. Är det så att människor tillskriver arkitektur estetiska värden eller är det egenskaper i miljön som människor väljer att tänka på och bedöma i termer av kvalitet? Kort sagt, finns kvalitet som fysisk egenskap i byggd miljö? Om svaret blir nekande, betyder det att arkitektonisk kvalitet främst bör ses som uttryck för föreställningar i huvudet hos arkitekter, byggare och brukare?

Liknande svårigheter uppstår när man vill bestämma principerna för estetiska sinnesförmimmelser. Är erfarenhet av skönhet ett resultat av en medveten konstnärlig gestaltning av miljön? Om svaret blir jakande – vad är det i så fall för inneboende konstruktiva element, egenskaper, relationer och mönster i byggnaders utformning som är kvalitet för beställare, arkitekter, användare, byggare och förvaltare? Kan det vara så att kvalitet bara är ett uttryck för föreställningar som människor godtyckligt tillskriver miljön eller framkallar tidigare estetiska erfarenheter upplevelser av kvalitet när vi ser på arkitektur och tar rum i besittning? I frågorna finns ett tvivel på människors konstupplevelser och upplevelsernas grund i miljöns fysiska gestaltning. Eftersom kvalitet är beroende av synsätt finns en möjlighet att arkitektonisk kvalitet också kan uppträda som *sinnesförvillelse*. Vi riskerar att bli lurade av våra sinnesintryck.

Men vad är rimliga tvivel? Om vi utgår ifrån att vi kan vara säkra på våra sinnesdata – har vi då anledning

att tvivla på våra erfarenheter och våra estetiska sinnesförmimmelser? Är det rimligt att uppfatta sinnesintrycken som tecken på att det finns miljöer med estetiska egenskaper, miljöer som i sin tur framkallar konstupplevelser hos människor? Detta är för arkitektkåren viktiga frågeställningar. Arkitekter vill ju veta hur gestaltade miljöer uppfattas av människor, vad byggnadsverk framkallar för sinnesförmimmelser hos brukare, förvaltare och betraktare, dvs. miljöernas ”sken”. Av denna anledning är den arkitektoniska synbilden ett centralt kunskapsobjekt för arkitektkåren. Primära blir då frågor om bebyggelsens mening och hur miljön ser ut och upplevs av människor. Det är dubbelbottnade frågeställningar som rymmer många olika aspekter.

Jag anser att estetiska erfarenheter och konstupplevelser är relevanta grunder för våra föreställningar om arkitektur som sken kontra verklighet. Estetiska erfarenheter är förknippade med sinnesförmimmelser, kroppsliga såväl som mentala. Vi bär med oss upplevelser. Begreppet gör att vi kan tala om dem på ett begripligt sätt. Erfarenheter är en följd av att människor redan upprättat en relation till arkitekturen. Frågan blir därför om upplevelsen är ett mått på kvalitet eller om det är miljön som ger oss förmimmelser av god arkitektur. Trovärdiga omdömen om arkitektur och stadsbyggnad innebär att risken för sinnesförvillelser minimeras.

Missstanken om att arkitektonisk kvalitet kan vara ett sken dröjer kvar och stämmer till eftertanke. Tänk om kvalitet är en fantasiprodukt utan verklighetsförank-

Tillbyggnad av postterminalen i Göteborg. Tillbyggnaden erhöll 1988 års hedersnämning för god byggnadskonst i Göteborg.

ring. I vilken grad baseras positiva värdeomdömen på sinnesförvillelser? Finns inte god arkitektur som ett fysiskt fenomen i byggd miljö? Men om vi utgår ifrån att våra sinnesintryck är riktiga och att vi upplever dem som säkra – har vi då anledning att ifrågasätta våra sinnesförnimmelser som uttryck för arkitektonisk kvalitet? Jag kan inte se någon rimlig grund för sådana tvivel i detta fall. Arkitektur kan upplevas i termer av kvalitet. Det vet jag av egen erfarenhet. Allt bör inte ifrågasättas. Även tvivel måste rimligtvis vara meningsfulla för att äga giltighet.

Konklusioner

Den arkitektoniska synbilden innehåller både sinnesdata (sinnesintryck) och sinnesförnimmelser (tolkningar av sinnesintryck). Sinnesdata betecknar miljöer som vi får en omedelbar kunskap om genom färgsättning, form, gestaltning, sammansättning och materialbehandling. Sinnesförnimmelser beskriver människors erfarenheter av att vara medvetna om miljön. Förnimmelser är tolkningar av sinnesintryck. Den som ser ett byggnadsverk med en viss färgsättning får givetvis sinnesförnimmelser, men färgen i sig representerar bara ett sinnesintryck. Därför är också arkitekturupplevelser något mer än enbart ett registrerande av sinnesdata. Förnimmelser förutsätter en bearbetning av synintryck, dvs. en tolkning av sinnesdata till meningsfulla synbilder. Även om det vi ser som kvalitet under vissa omständigheter kan framträda som ett estetiskt sken, är vår upplevelse av god arkitektur beroende av att miljön länkas till erfarenheter, och inte bara tilldelas vissa bestämda egenskaper och konstruktiva element.

Den arkitektoniska synbilden kan enligt min mening inte upplevas enbart som rådata. Sinnesintryck måste alltid tolkas för att bli begripliga. Av detta skäl är också arkitektonisk kvalitet beroende av gestaltning och de värdeomdömen som vi efter kvalitetsbedömning tillskriver byggnadsverk och deras fysiska egenskaper. I

denna mening har arkitektarbetet betydelse för vad som upplevs som god arkitektur och för hur denna upplevelse är beskaffad. Arkitektonisk kvalitet uppstår i mötet mellan människa, miljö och objekt. Då bör det även vara möjligt att i designprocesser förutse vilka lösningar i byggprojekt som efter genomförandet kommer att upplevas som kvalitet.

Kvalitet, synbild och kompetens är ömsesidigt beroende av varandra. Därmed framstår det som rimligt att uppfatta sinnesförnimmelser som en vidareförädling av både sinnesintryck och tidigare erfarenheter av konstupplevelser. Det skolade omdömet innebär att man utifrån estetiska erfarenheter, tradition och övning bygger upp en repertoar av exempel, som man använder sig av vid kvalitetsbedömningar. Omdömet skall sedan göras till föremål för analys och diskussion bland berörda grupper i samhället. Det är genom dialog som kvalitetsbegreppet blir begripligt och användbart vid bedömning av byggnadsverk. Denna dialog avgör i sista hand synbildens värde som medel för att skärpa vår iakttagelseförmåga. Den arkitektoniska synbilden är inte något givet, utan en konstruktion som växer och utvecklas med hjälp av perspektivförskjutningar och vår förmåga att avläsa vår omgivning, en kunskap som förutsätter att iakttagelseförmågan tränas via övning och exempelsamlade.

Magnus Rönn, Stockholm

Referenser

- Andersson, Jan och Furberg, Mats 1984: *Språk och påverkan*. Lund: Doxa.
- Emt, Ewa Jeanette 1996: Baumgarten och den moderna estetikens födelse. *Skriftserien Kairos nr 1*, Stockholms Kungl. Konsthögskolan och Rasters förlag.
- Linde, Ulf 1984: *Spejare*. Göteborg: Korpen.
- Russel, Bertrand 1985: *Filosofins problem*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Weitz, Morris 1996: Teoriernas roll i estetiken. *Skriftserien Kairos nr 1*, Stockholms Kungl. Konsthögskolan och Rasters förlag.